

РЕАЛІЗАЦІЯ ЗМАГАЛЬНОСТІ СТОРІН ПІД ЧАС СУДОВОГО РОЗГЛЯДУ В КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОВАДЖЕННІ УКРАЇНИ

Сиза Н. П.,

*кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри кримінального процесу та криміналістики
Інституту права
Київського національного університету імені Тараса Шевченка
ORCID ID: 0000-0001-5850-4023*

Сизий І. І.,

*студент магістратури
Інституту права
Київського національного університету імені Тараса Шевченка
ORCID ID: 0000-0002-0814-8232*

У статті розкрито сутність змагальності сторін та особливості її реалізації під час судового розгляду в кримінальному провадженні України. Розглянуто теоретичні погляди вчених, які визначають сутність змагальності й роль суду в кримінальному провадженні. Через призму реалізації змагальності сторін проаналізовані норми Кримінального процесуального кодексу України (КПК), які визначають загальний порядок судового розгляду, а також процесуальну форму окремих судових дій. Розглянуті зміни до КПК щодо надання можливості виступів зі вступними промовама на початку судового розгляду як стороні обвинувачення, так і стороні захисту, що спрямовані на забезпечення рівності прав сторін і розширення дії засади змагальності сторін у цій стадії. З'ясовано проблеми забезпечення реалізації змагальності сторін з урахуванням судової практики Верховного Суду та Європейського суду з прав людини (ЄСПЛ). З аналізу практики ЄСПЛ випливає, що забезпечення права на справедливий суд у кримінальному провадженні передбачає, що судовий розгляд, включаючи процедурні елементи, має бути змагальним, у цьому процесі має бути забезпечений принцип рівності сторін обвинувачення та захисту.

Звернута увага на особливості реалізації змагальності сторін у спеціальному судовому провадженні, провадженні в суді присяжних і кримінальному провадженні у формі приватного обвинувачення.

Установлено, що Верховним Судом участь прокурора під час судового розгляду кримінальних проваджень у формі приватного обвинувачення визнається гарантією забезпечення засад рівності й змагальності, а також захисту прав і законних інтересів потерпілого. Така участь є обов'язковою, крім випадку, коли прокурор відмовився від підтримання державного обвинувачення, а потерпілий висловив згоду на підтримання обвинувачення в суді.

Ключові слова: змагальність сторін, судовий розгляд, кримінальне провадження, вступні промови сторін, суд присяжних.

Постановка проблеми. Конституцією України однією з основних засад судочинства проголошено змагальність сторін і свободу в наданні ними суду своїх доказів і в доведенні перед судом їх переконливості (п. 3 ч. 2 ст. 129) [1]. Зазначена засада відіграє важливу роль для розвитку й удосконалення процесуальної форми здійснення кримінального провадження.

Реалізація засади змагальності в стадії судового розгляду відбувається у взаємодії з іншими засадами кримінального провадження: верховенством права, рівністю всіх учасників судового процесу перед законом і судом, забезпеченням обвинуваченому права на захист, гласністю судового процесу, забезпеченням доведеності вини тощо.

Складові елементи, риси, ознаки змагальності мають основоположне значення як для розробки й удосконалення кримінальних процесуальних норм, так і для здійснення кримінальної процесуальної діяльності стороною обвинувачення та стороною захисту, а також судом.

З'ясуванню сутності змагальності сторін у кримінальному процесі та її реалізації в різних стадіях кримінального провадження приділяли увагу такі вчені-процесуалісти: В.Г. Гончаренко,

В.О. Гринюк, Ю.М. Groшевий, О.Ю. Костюченко, Д.Є. Крикливець, О.П. Кучинська, Л.М. Лобойко, Н.М. Максимишин, В.І. Маринів, М.А. Маркуш, М.М. Михеєнко, В.Т. Нор, В.О. Попелюшко, В.Л. Слущевський, А.А. Солодков, М.С. Строгович, Д.Г. Тальберг, Л.Д. Удалова, І.Я. Фойницький, М.І. Шевчук, І.І. Шепітько, М.Є. Шумило, О.Г. Яновська та ін.

Отже, у науці кримінального процесу сформована значна теоретична основа для аналізу проблем забезпечення реалізації засади змагальності сторін, яка потребує подальшого розвитку з урахуванням сучасної судової практики Верховного Суду та Європейського суду з прав людини (далі – ЄСПЛ).

Мета статті полягає в розкритті сутності змагальності сторін та особливостей її реалізації під час судового розгляду в кримінальному провадженні України.

Виклад основного матеріалу. Судовий розгляд – це стадія кримінального провадження, у якій суд із додержанням засад кримінального провадження за участю сторін та інших учасників судового провадження у визначеному Кримінальним процесуальним кодексом України (далі – КПК) [2] порядку з'ясовує обставини, що підлягають доказуванню, з метою ухвалення законного, обґрунтованого і справедливого рішення про винуватість чи невинуватість обвинуваченого, а також з інших питань, передбачених законом.

Відомий учений-правознавець Д.Г. Тальберг у ХІХ ст. призначення суду визначав так: «Судовий розгляд загалом, як кримінальний, так і цивільний, складається з діяльності суду і сторін (позивач і відповідач, обвинувач та обвинувачений). Суд є державною установою, призначеною бути безстороннім посередником між сторонами, які переслідують у суді різні, протилежні інтереси й користуються рівними правами; в основі цієї установи лежить засада суто об'єктивного посередництва органів державної влади між ображеним і кривдником. Зокрема, у кримінальному суді повинні бути визнані й захищені два інтереси, однаково важливі та священні: це – інтерес суспільства, який вимагає покарання винного за вчинений ним злочин, та інтереси обвинуваченого, особисті права якого задля того ж суспільного блага повинні бути гарантовані від будь-яких посягань, що суперечать вимогам юстиції. Узгодження цих інтересів становить найбільш складне завдання кримінально-процесуального законодавства й можливе тільки за умови дотримання визначених у законі правил чи форм судочинства. Форми ці настільки необхідні, що без них неможливе саме здійснення правосуддя» [3, с. 4].

Роль суду в кримінальному провадженні й сутність змагальності сторін у судовому розгляді на початку ХХ ст. відомий учений В.Л. Слущевський визначав так: «У силу засади змагальності здійснення судового розгляду зумовлюється наявністю в суді обох сторін – обвинувача й підсудного, із взаємного поєднання діяльності яких і складається вся сутність процедури, що відбувається в присутності суду, при чому останній повинен вирішувати всі належні до винуватості підсудного питання, що виникають з обставин справи, застосовуючи правило: «*audiatur et altera pars*». Проте, будучи головними рушіями процесуальних дій, сторони, тим не менше, не виключають самостійність суду в кримінальному провадженні й не зобов'язують його вирішувати справу тільки за тими даними, що надані сторонами. Серед протилежних вимог сторін, суд зберігає свою незалежність. Суд має право з власної ініціативи проводити нові огляди, викликати до суду осіб, які проводили початкове освідчування, викликати до суду експертів для проведення експертизи, ставити викликаним до суду особам питання тощо» [4, с. 65, 66].

Отже, історія показує, що принцип змагальної побудови кримінального процесу є глибоко демократичним, саме тому в кожній цивілізованій країні судовий розгляд побудований на змагальних засадах. Засада змагальності прямо передбачає обов'язок суду під час розгляду й вирішення кримінальних справ зберігати об'єктивність і неупередженість, створювати необхідні умови для реалізації сторонами їхніх процесуальних прав і виконання процесуальних обов'язків на засадах рівноправності [5, с. 1].

Як стверджує І.І. Шепітько, під час розгляду прояву змагальності під час проведення судових дій функціональна роль сторони обвинувачення та сторони захисту визначається як їхня активна діяльність. У змагальному кримінальному процесі має бути «обмежена активність суду», за якої суд не повинен підмінювати сторони під час судового розгляду або виконувати функції сторони обвинувачення чи сторони захисту [6, с. 7].

Щодо змагальності сторін у судовому розгляді йдеться в рішенні ЄСПЛ у справі «Салов проти України»: «Стаття 6 Конвенції в цілому гарантує право обвинуваченого брати активну участь під час розгляду кримінальної справи у суді. Фундаментальним аспектом права на справедливий судовий розгляд є те, що розгляд кримінальної справи, включаючи процедурні елементи, має бути змагальним і в цьому процесі повинний бути забезпечений принцип рівності сторін, тобто обвинувачення та захисту (див. *Rowe and Davis v. the United Kingdom*, заява № 28901/95, параграф 60, ЕCHR 2000-II). При вирішенні питання, чи мало місце порушення статті 6, Суд має розглянути, чи був процес справедливим в цілому, включаючи апеляційне провадження та спосіб отримання доказів (див. *Edwards v. the United Kingdom*, рішення від 16 грудня 1992 р., серія А, № 247-В, стор. 34–35, параграф 34)» [7].

М.І. Шевчук дотримується позиції, що принцип змагальності не виключає й не забороняє активну участь суду в дослідженні доказів під час судового розгляду кримінальних справ, усебічне, повне та об'єктивне дослідження судом обставин кримінального провадження й пошук об'єктивної (матеріальної) істини в кримінальному провадженні. Однією з передумов установлення істини щодо обставин кримінального провадження є успішна організація судом рівноправного змагання сторін. Зусилля суду варто спрямувати на створення рівних умов для реалізації сторонами їхніх процесуальних прав і виконання процесуальних обов'язків шляхом ухвалення відповідних процесуальних рішень і вчинення процесуальних дій [5, с. 9, 10].

Цілком погоджуючись із висловленою позицією, далі розглянемо реалізацію змагальності сторін на різних етапах стадії судового розгляду.

З аналізу норм § 3 глави 28 «Процедура судового розгляду» можна виокремити такі етапи (частини) судового розгляду: 1) підготовчі процесуальні дії судового розгляду; 2) з'ясування обставин і перевірка їх доказами; 3) судові дебати; 4) останнє слово обвинуваченого.

Найважливішим етапом судового розгляду є з'ясування обставин і перевірка їх доказами, оскільки в цій частині в умовах змагальності сторін кримінального провадження відбувається дослідження доказів і формуються підстави для оцінювання доказів судом під час ухвалення судового рішення.

Для належного проведення з'ясування обставин і перевірки їх доказами під час судового розгляду нормами статті 349 КПК встановлено послідовність дій при визначенні обсягу доказів, що підлягають дослідженню, і порядку їх дослідження, які загалом спрямовані на забезпечення змагальності.

Змінами, які внесені до частини 1 статті 349 КПК Законом України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо вдосконалення окремих положень кримінального процесуального законодавства» від 04.10.2019 № 187-IX, розширено дію засади змагальності сторін, оскільки передбачено право виступу з вступними промовами як сторони обвинувачення, так і сторони захисту.

У вступній промові зазначається, якими доказами сторона підтверджуватиме наведені нею обставини, порядок дослідження доказів, а також може бути зазначена позиція сторони.

Право проголосити вступну промову першою надається стороні обвинувачення, після чого вступну промову проголошує сторона захисту.

Отже, уже на початку судового розгляду сторони мають можливість висловити свою правову позицію із зазначенням доказів, якими вони мають намір її обґрунтувати, і послідовності, у якій ці докази мають досліджуватися в суді. Інші учасники судового провадження також можуть висловити свою думку, які докази потрібно дослідити, і про порядок їх дослідження після вступної промови сторони захисту.

У частині 2 ст. 349 КПК передбачено, що обсяг доказів, які будуть досліджуватися, і порядок їх дослідження визначаються ухвалою суду й у разі необхідності можуть бути змінені. При цьому має бути дотримано положення закону, згідно з яким докази зі сторони обвинувачення досліджуються передусім, зі сторони захисту – у другу чергу, що відповідає змагальній побудові судового розгляду, адже сторона обвинувачення зобов'язана довести наявність обставин, які зазначені в обвинувальному акті, а вже після цього сторона захисту може спростовувати обвинувачення, обґрунтовуючи свою позицію.

І.І. Шепітько наголошує, що визначення обсягу доказів, що підлягають дослідженню, передбачає визначення їх належності (ст. 85 КПК України) і допустимості (ст. ст. 86, 87, 88, 89 і 90 КПК України) [6, с. 13–14].

На відміну від загального порядку, у ч. 3 ст. 349 КПК встановлені правила так званого спрощеного судового розгляду: «Суд має право, якщо проти цього не заперечують учасники судового провадження, визнати недоцільним дослідження доказів щодо тих обставин, які ніким не оспорується. При цьому суд з'ясовує, чи правильно розуміють зазначені особи зміст цих обставин, чи немає сумнівів у добровільності їх позиції, а також роз'яснює їм, що у такому випадку вони будуть позбавлені права оскаржити ці обставини в апеляційному порядку».

При цьому право обвинуваченого на захист не може порушуватися, допит обвинуваченого має здійснюватися обов'язково, крім випадку, якщо він відмовився від давання показань, і випадків, передбачених ч. 3 ст. 323 та ст. 381 КПК.

Дослідження доказів у судовому розгляді відбувається, відповідно, в обсязі й порядку, які визначені ухвалою суду, під керівництвом головуючого, який спрямовує судовий розгляд на забезпечення з'ясування всіх обставин кримінального провадження.

М.І. Шевчук указує, що організаційно-керівні повноваження головуючого (суду) спрямовані на створення необхідних умов для реалізації сторонами їхніх процесуальних прав і виконання процесуальних обов'язків, реалізуються ним як під час здійснення керівництва всім ходом судового

засідання (процедурою судового розгляду), так і в ході керівництва проведенням окремих процесуальних дій. Головуючий (суд) під час проведення процесуальної дії повинен керувати ходом процесуальної дії, здійснювати контроль за дотриманням установлених законом правил проведення процесуальної дії учасниками судового провадження та своєчасно реагувати в разі їх порушення, створювати необхідні умови для отримання повноти всієї доказової інформації за результатами проведення процесуальної дії [5, с. 10].

Під час з'ясування обставин і перевірки їх доказами в судовому розгляді важливу роль відіграє проведення допиту обвинуваченого, свідка, потерпілого та експерта.

Як зазначає І.І. Шепітько, судовий допит (допит у суді) – це вербальна судова дія, яка полягає в спілкуванні учасників судового провадження під час змагальної взаємодії судового розгляду, відповідно до процедури, установлені чинним законодавством, спрямованої на отримання показань (інформації) від обвинуваченого, свідка, потерпілого, експерта [6, с. 9–10].

Змагальність сторін у судовому розгляді забезпечується, зокрема, установленою кримінальним процесуальним законом процедурою проведення прямого та перехресного допитів.

Прямий допит – це допит свідка обвинувачення, потерпілого – прокурором, свідка захисту – захисником, обвинуваченим та експерта – стороною, за зверненням якої проводилася експертиза під час кримінального судового провадження [8, с. 9].

Перехресний допит проводиться після прямого допиту протилежною стороною кримінального провадження: допит свідка обвинувачення, потерпілого – захисником, обвинуваченим, допит свідка захисту – прокурором.

Проведення перехресного допиту свідка дає змогу перевірити його свідчення й з погляду обвинувачення, і з погляду захисту, виявляє окремі неточності й суперечності в показаннях, усуває їх неповноту, допомагає уникнути помилок при з'ясуванні окремих обставин справи [9, с. 733].

Суд не проводить допит, а тільки контролює дотримання правил його здійснення сторонами, щоб уникнути зайвого витрачання часу, захистити свідків від образи, і забезпечує необхідний порядок судового засідання. Суд не повинен втручатися в здійснення сторонами допиту, тобто суддя може тільки за протестом сторони знімати питання, які не стосуються сутності кримінального провадження [10, с. 128–129].

Зазначена роль суду в проведенні допиту сторонами є однією з умов реалізації змагальності під час судового розгляду.

Стосовно інших судових дій щодо дослідження доказів під час судового розгляду, то І.І. Шепітько слушно звертає увагу на те, що порядок проведення пред'явлення для впізнання особи або речей у суді передбачає за необхідне дотримання змагального характеру в судовому провадженні між сторонами обвинувачення та захисту. Порядок дослідження речових доказів обумовлений змагальним характером визначення обсягу доказів (ст. 349 КПК України), певною послідовністю їх дослідження та особливостями їх зберігання, коли вони надані до суду (ст. 100 КПК України) [6, с. 11, 15].

Змагальна процедура в судовому розгляді передбачена також для проведення судових дебатов. У судових дебатах виступають прокурор, потерпілий, його представник і законний представник, цивільний позивач, його представник і законний представник, цивільний відповідач, його представник, обвинувачений, його законний представник, захисник, представник юридичної особи, щодо якої здійснюється провадження (ч. 1 ст. 364 КПК). Визначена законом послідовність передбачає, що першою з промовою в судових дебатах має виступити сторона обвинувачення, потім слово для виступів надається іншим учасникам судового провадження, останніми суд заслуховує промови сторони захисту. Так само право останньої репліки належить обвинуваченому або його захиснику (ч. 7 ст. 364 КПК). Такий порядок забезпечує можливість сторони захисту висловити свою позицію та спростувати аргументи й доводи сторони обвинувачення.

Окрім загальної процедури судового розгляду в кримінальному провадженні, існують диференційовані порядки, що характеризуються спрощенням або ускладненням процесуальної форми й можуть передбачати встановлення додаткових процесуальних гарантій.

Спеціальне судове провадження (*in absentia*) здійснюється на підставі ухвали суду в кримінальному провадженні щодо злочинів, передбачених у ч. 2 ст. 297-1 КПК, стосовно обвинуваченого, крім неповнолітнього, який переховується від органів слідства та суду з метою ухилення від кримінальної відповідальності й оголошений у міждержавний і/або міжнародний розшук.

При здійсненні спеціального судового провадження за відсутності одного з основних учасників судового провадження – обвинуваченого, реалізація засади змагальності забезпечується обов'язковою участю захисника.

Диференційованою формою судового розгляду з ускладненням процесуальної форми є провадження в суді присяжних, що є реалізацією конституційних положень щодо участі народу в здійсненні правосуддя і створює додаткові процесуальні гарантії.

Як зазначила О.Г. Яновська, суд присяжних протягом століть забезпечував незалежність суду та змагальність процесу, а присутність присяжних у судовому засіданні кардинально змінювала відносини між сторонами в залі суду [11, с. 119].

Однією з особливостей участі прокурора під час провадження в суді присяжних В.О. Гринюк визначає обов'язок роз'яснення обвинуваченому можливості розгляду кримінального провадження щодо нього судом присяжних, поставлення запитань присяжним з метою формування складу суду [12, с. 17, 24].

Як наголошує А.А. Солодков, роз'яснення обвинуваченому права на суд присяжних є гарантією забезпечення права на справедливий суд, у зв'язку з чим невиконання прокурором вимоги закону щодо роз'яснення цього права підозрюваному має бути підставою повернення судом обвинувального акта прокурору; невиконання цієї вимоги судом має розцінюватися як істотне порушення вимог кримінального процесуального закону, що є безумовною підставою для скасування вироку [13, с. 9–10].

Питання дотримання вимоги закону про необхідність роз'яснення прокурором і судом обвинуваченому права на суд присяжних неодноразово було предметом розгляду Верховного Суду [14; 15; 16].

Велика Палата Верховного Суду в Постанові від 12 вересня 2018 року (справа № 523/6472/14-к), не відступаючи від правової позиції Верховного Суду України (Постанова від 25 червня 2015 року у справі № 5-111кс15), дійшла висновку, що «роз'яснення судом обвинуваченому права на суд присяжних поза часовими межами підготовчого провадження, але до завершення судового розгляду, не завжди є безумовною підставою для скасування вироку».

Однак для залишення судових рішень у силі в кожному конкретному випадку необхідні дані, які би з достатньою переконливістю свідчили про відсутність в особі перешкод у реалізації свого права на особливий порядок судового розгляду попри зазначений недолік. За наявності обґрунтованих підстав для висновку, що в результаті роз'яснення права на суд присяжних на стадії судового розгляду обвинувачений мав реальну можливість ефективно скористатися ним, суд касаційної інстанції вправі не визнати відсутність роз'яснення такого права прокурором при направленні обвинувального акта до суду і судом у підготовчому судовому засіданні безумовною підставою для скасування вироку. Вирішуючи це питання, суду належить виходити з того, чи забезпечили фактично застосовані час і спосіб роз'яснення обвинуваченому права на суд присяжних можливість його реалізації» [14].

Ще одним диференційованим порядком є кримінальне провадження у формі приватного обвинувачення, з урахуванням специфіки якого в судовій практиці виникало питання щодо обов'язковості участі в судовому розгляді прокурора як сторони обвинувачення.

У зв'язку з цим у Постанові Великої Палати Верховного Суду від 26 червня 2019 року сформульовано такі висновки щодо застосування норм права:

«1) участь прокурора у судовому розгляді кримінальних проваджень у формі приватного обвинувачення, врегульованому приписами глави 36 КПК України, відноситься до функції підтримання публічного обвинувачення;

2) встановлений главою 36 КПК України процесуальний порядок здійснення кримінальних проваджень у формі приватного обвинувачення за правовою природою є приватно-публічною формою обвинувачення і не виключає повноважень прокурора щодо здійснення ним функцій процесуального керівництва досудовим розслідуванням та підтримання державного обвинувачення в суді, крім повноваження ініціювати кримінальне провадження за відсутності заяви потерпілого про злочин;

3) участь прокурора під час судового розгляду кримінальних проваджень у формі приватного обвинувачення як гарантія забезпечення засад рівності та змагальності, а також захисту прав та законних інтересів потерпілого, є обов'язковою, крім випадку, коли прокурор відмовився від підтримання державного обвинувачення, а потерпілий висловив згоду на підтримання обвинувачення в суді (ч. 5 ст. 340 КПК України)» [17].

Висновки. Найбільш повна реалізація змагальності сторін у кримінальному процесі має місце під час судового розгляду. Забезпечення права на справедливий суд у кримінальному провадженні передбачає, що судовий розгляд, включаючи процедурні елементи, має бути змагальним і в цьому процесі має бути забезпечений принцип рівності сторін обвинувачення та захисту. Зміни до КПК щодо надання можливості виступів зі вступними промовами на початку судового розгляду як сторони обвинувачення, так і сторони захисту спрямовані на забезпечення рівності прав сторін і розширення дії засади змагальності сторін у цій стадії.

Участь прокурора під час судового розгляду кримінальних проваджень у формі приватного обвинувачення як гарантія забезпечення засад рівності та змагальності, а також захисту прав і законних інтересів потерпілого є обов'язковою, крім випадку, коли прокурор відмовився від підтримання державного обвинувачення, а потерпілий висловив згоду на підтримання обвинувачення в суді.

Syza N., Syzyi I. Implementation of the competitiveness of the parties during the trial in the criminal proceedings of Ukraine

The article reveals the essence of the principle of adversarial proceedings of the parties and the peculiarities of its implementation during the trial in the criminal proceedings of Ukraine. The theoretical views of scientists, which determine the essence of adversarial proceedings and the role of the court in criminal proceedings, are considered. Through the prism of the parties' adversarial proceedings, the norms of the Criminal Procedure Code of Ukraine (CPC) are analyzed, which determine the general procedure of court proceedings, as well as the procedural form of individual court actions. Amendments to the CPC to provide introductory speeches at the beginning of the trial to both the prosecution and the defense, which are aimed at ensuring equal rights of the parties and expanding the adversarial nature of the parties at this stage. The problems of ensuring the adversarial nature of the parties have been clarified, taking into account the case law of the Supreme Court and the European Court of Human Rights (ECtHR). The analysis of the case law of the ECtHR concluded that ensuring the right to a fair trial in criminal proceedings presupposes that the trial, including procedural elements, must be adversarial and in this process the principle of equality of arms and defense must be ensured.

Attention is paid to the peculiarities of the parties' adversarial proceedings in special court proceedings, jury trials and criminal proceedings in the form of private prosecution.

It is established that in the case law of the Supreme Court the participation of the prosecutor in the trial of criminal proceedings in the form of private prosecution is recognized as a guarantee of equality and adversarial proceedings, as well as protection of the rights and legitimate interests of the victim. Such participation is obligatory, except in the case when the prosecutor refused to support the state prosecution, and the victim agreed to support the prosecution in court.

Key words: adversarial proceedings, trial, criminal proceedings, introductory speeches of the parties, jury trial.

Література:

1. Конституція України : Закон України від 28 червня 1996 р. № 254к/96-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр>.
2. Кримінальний процесуальний кодекс України : Закон України від 13 квітня 2012 р. № 4651-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17>.
3. Тальберг Д.Г. Русское уголовное судопроизводство. Пособіє къ лекціямъ ординарнаго профессора Императорскаго Университета Св. Владиміра, доктора уголовного права Д.Г. Тальберга. Томъ первый. Киевъ : Т-во печ. дела и торг. И.Н. Кушнерев и К° в Москве, Киев. отд-ние, 1889. 318 с., X с.
4. Случевский В. Учебник русского уголовного процесса. Судоустройство – судопроизводство. 4-е изд. Санкт-Петербург, 1913. 670 с.
5. Шевчук М.І. Ініціатива суду та її межі у з'ясуванні обставин кримінального провадження під час судового розгляду : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Львів, 2015. 21 с.
6. Шепітько І.І. Судовий розгляд (судове слідство) в системі судового провадження у першій інстанції : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Львів, 2018. 20 с.
7. Рішення Європейського суду з прав людини у справі «Салов проти України» (заява № 65518/01) від 6 вересня 2005 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/980_428#Text.
8. Максимішин Н.М. Судовий допит: процесуальне і криміналістичне дослідження : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Львів, 2016. 20 с.
9. Кримінальний процесуальний кодекс України : науково-практичний коментар / за ред. В.Г. Гончаренка, В.Т. Нора, М.Є. Шумила. Київ, 2012. 1224 с.
10. Костюченко О. Роль суду та сторін у проведенні судового допиту обвинуваченого, свідків і потерпілих за чинним КПК України. *Право України*. 2013. № 11. С. 127–135.
11. Яновська О.Г. Концептуальні засади функціонування і розвитку змагального кримінального судочинства : монографія. Київ : Прецедент, 2011. 303 с.
12. Гринюк В.О. Функція обвинувачення в кримінальному судочинстві України: правові, теоретичні та практичні проблеми реалізації : автореф. дис. ... докт. юрид. наук : 12.00.09. Київ, 2017. 36 с.
13. Солодков А.А. Теоретичні основи та практика здійснення провадження в суді присяжних в Україні : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Харків, 2015. 20 с.
14. Постанова Великої Палати Верховного Суду від 12 вересня 2018 р., справа № 523/6472/14-к, провадження № 13-32к18. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/76947335>.

15. Ухвала Касаційного кримінального суду у складі Верховного Суду від 1 жовтня 2019 р., справа № 366/3067/16-к, провадження № 51-4379км18. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/85075670>.
16. Ухвала Великої Палати Верховного Суду від 31 жовтня 2019 р., справа № 366/3067/16-к, провадження № 13-77кс19. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/85415060>.
17. Постанова Великої Палати Верховного Суду від 26 червня 2019 р., справа № 404/6160/16-к, провадження № 13-22кс19. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/82885531>.